

NÉMETH PATRIK

Újjáépítés vagy helyreállítás?

A Fővárosi Közmunkák Tanácsának szerepe Budapest történetében a második világháború után (1945–1948)

DOI: <https://doi.org/10.56944/multunk.2023.3.7>

Budapest ostroma 1945. február 13-án, százkét nap után ért véget a szovjet hadsereg győzelmével.¹ Az óvóhelyekről, pincék-ből, rejtékhelyekről előbújó, vagy a vidékről visszaáramló lakos-ságot a harc után döbbenetes látvány fogadta: a szétlőtt házak, a temetetlen halottak, az Attila úti házba csapódott repülőgép roncsa, vagy a még napokig égő Vár sziluettje a pusztulás lát-ványát nyújtották, miközben az emberek jelentős részének fel kellett dolgoznia a családtagok és a barátok eltűnését, halálát is. Ungváry Krisztián Budapest ostromáról írott munkájában 38000-re teszi a polgári áldozatok számát, akik közül 15000 ember volt zsidó származású.²

A háborús pusztítás mellett az ország lakóinak a szovjet had-sereg sokszor kiszámíthatatlan viselkedését, a fosztogatásokat, a nemi erőszakot és az elhurcolásokat is el kellett viselnie, amely tovább nehezítette a háború utáni újrakezdést.³ Problémát jelen-tett, hogy az ostrom alatt megszűnt a központi igazgatás, Mohay Gyula nyilas főpolgármester és Farkas Ákos polgármester is el-menekült a városból. Amikor Pest ostromának elmúltával először

¹ Budapest ostromáról részletesebben lásd: UNGVÁRY Krisztián: *Budapest ost-roma*. Corvina Kiadó, Budapest, 2021. 423.

² Uo. 372.

³ A nők elleni erőszakról és ennek emlékezetpolitikai szerepéről lásd: PETŐ Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018.

összeült a Budapest Nemzeti Bizottság (BNB),⁴ a főpolgármesteri jogok gyakorlójaként kinevezte Csorba János kisgazdapárti politikust Budapest polgármesterének.⁵ Csorba rendeletet hozott a nyilas falragaszok eltávolításáról, az utcán fekvő holttestek eltemetéséről, illetve az úttestek és a járdák törmeléktől való megtisztításáról.⁶

Szintén a BNB egyik első intézkedése volt, hogy 1945. január 28-án a Fővárosi Közmunkák Tanácsának (Közmunkatanács, FKT) elnökévé Fischer Józsefet, a szakmai körökben jó nevű szociáldemokrata építész nevezte ki. Jelen tanulmány tárgyát ennek a testületnek a háború utáni városrendezésre, újjáépítésre és helyreállításra vonatkozó tervei képezik, kitérve a szervezettel kapcsolatos politikai vitákra és az 1948-as megszüntetésére.

A Közmunkatanácsot 1870-ben hozták létre abból a célból, hogy az egyesítendő főváros városrendezési és építészeti kialakítását egy független hatóság irányítsa.⁷ Hatáskörébe tartozott az utcák és a terek szabályozási vonalának kialakítása, az új hidak felépítése, a közművesítés, az utcanévadás, valamint másodfokú építészeti hatóságként is funkcionált.⁸ Politikai önállóságát azzal kívánták biztosítani, hogy a főváros és a kormány is kilenc-kilenc főt delegálhatott a Tanácsba, ahol szavazategyenlőség esetén a kormány által kinevezett elnök döntött. A Tanács⁹ mellett az

⁴ A BNB 1945. január 21-én alakult meg, tagjai a koalíciós kormánypártok és a szakszervezetek küldöttei közül kerültek ki, ülésein részt vettek a főváros képviselői is. Fő feladata a hatalomgyakorlás volt az Ideiglenes Nemzeti Kormány távollétében. Bővebben lásd: GÁSPÁR Ferenc–HALASI László (szerk.): *A Budapesti Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1946*. Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL), Budapest, 1975.

⁵ PALASIK Mária: Csorba János. In: FEITL István (szerk.): *A főváros élén. Budapest főpolgármesterei és polgármesterei 1873–1950*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 230–239.

⁶ GÁSPÁR Ferenc (szerk.): *Források Budapest történetéhez 1945–1950*. Források Budapest múltjából IV. BFL, Budapest, 1973, 25–27. Az újrakezdés politikai hátteréről bővebben lásd: IGNÁCZ Károly: A katasztrófa és az újrakezdés időszaka – Budapest 1945-ben. *Levéltári Közlemények*, 86. (2015) 33–52.

⁷ DÉRY Attila: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa (1870–1948). Egy független városrendező hatóság. *Budapesti Negyed*, 3. (1995. tavasz) 77–96.

⁸ 1870.X. tc. a közmunkák költségeiről és végrehajtási közegeiről.

⁹ A továbbiakban, amennyiben a Közmunkatanács döntéshozó testületéről írok, röviden Tanácsként említem.

FKT saját hivatali apparátussal is rendelkezett, amelyben főleg jogászok és műszaki szakemberek dolgoztak.

A 19. század utolsó harmadára kiterjedő nagy városépítési akciók elmúltával a Közmunkatanács veszített presztízséből, míg nem a 1930-as évek végétől ismét fontos szerephez jutott. Ekkor ismét napirendre került Nagy-Budapest létrehozása, vagyis a főváros körüli települések Budapesthez csatolása. Ehhez azonban egységesíteni kellett a főváros és környéke utcahálózatát, a közműveket és az építési szabályzatokat. Ennek az alapját teremtette meg a városrendezésről szóló 1937. évi VI. törvénycikk, amely kiterjesztette a Közmunkatanács hatáskörét a környező településekre.¹⁰ A törvény előírta, hogy az érintett települések dolgozzák ki városfejlesztési tervüket, amelynek alapján aztán Budapestre és környékére a Közmunkatanácsnak el kellett készítenie az e településekre kiterjedő általános rendezési tervet. Az új feladatok egyben azt is jelentették, hogy a főváros környéki ügyekben a Közmunkatanács újonnan felállított, nagy-budapesti tanácsa döntött, amelyben az eredeti tizennyolc tag kiegészült a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye által küldött kilenc taggal. A törvény nyomán meginduló városrendezési elképzeléseket kidolgozó munkának a Budapestet is elérő világháborús pusztítás vetett véget, így a Közmunkatanács új, háború utáni vezetése megörökölte ezt a feladatkört.

A Közmunkatanács új feladatai

A háború után Budapesten a romeltakarítás és az újjáépítés az FKT feladata lett. Újonnan kinevezett elnökét, Fischer Józsefet a BNB 1945 márciusában egyben az Újjáépítési Kormánybiztosság vezetőjévé is megteette. Új pozíciójához nem tartozott új hivatal,

¹⁰ A törvényhez készült 33/1938. BM számú rendelet értelmében Budapest környékéhez tartoztak Újpest, Rákospalota, Pestszenterzsébet, Budafok, Kispest és Pestszentlőrinc megyei városok, valamint Pestújhely, Rákosszentmihály, Rákoskeresztúr, Rákoshegy, Rákosliget, Rákoscaba, Sashalom, Mátyásföld, Cinkota, Pestszentimre, Vecsés, Csepel, Soroksár, Albertfalva, Nagytétény, Budatétény, Pesthidegkút és Békásmegyér községek. Ez a lista Vecsés kivételével megegyezik a később, 1950-ben Budapesthez csatolt települések névsorával.

hanem annak feladatkörét a Közmunkatanács apparátusa látta el. Az FKT összefonódása az Újjáépítési Kormánybiztossággal (1945 áprilisától Országos Építésügyi Kormánybiztosság – továbbiakban: OÉK) egyrészt növelte a Tanács súlyát, másrészt lehetővé tette Fischer számára, hogy az újjáépítést meghatározó rendeleteket adhasson ki.¹¹

Az eltökélt és jó politikai kapcsolatokkal rendelkező Fischer József¹² az új, modern építészeti irányzat egyik élharcosa volt a két világháború közötti Magyarországon. A modern építészeket tömörítő CIAM¹³ magyarországi csoportjának tagjaként leginkább Walter Gropius Bauhaus-építészete és Le Corbusier hatottak rá. A Fischerrel együtt a Közmunkatanácshoz kerülő baloldali elkötelezettségű építészek (például Borbíró Virgil, Granasztói Pál vagy Major Máté) hittek abban, hogy hatalmas esélyt kaptak:

¹¹ UJLAKI Péter: Fischer József a Fővárosi Közmunkák Tanácsának élén. In: BENCsik Zsuzsanna–KRESALEK Gábor (szerk.): *Az ostromtól a forradalomig. Adalékok Budapest múltjához 1945–1956*. BFL, Budapest, 1990. 40.

¹² Fischer József (1901–1995) a harmincas években lett elismert építész, ebben az időben modern stílusú házakat tervezett többek között a II. és a XII. kerületben. Elkötelezett szociáldemokrataként a második világháború alatt számos későbbi jelentős politikai szereplőt (például Péter Gábort, Donáth Ferencet) bűjtatott. A Közmunkatanács vezetése mellett 1946-tól 1948-ig parlamenti képviselő is volt. Az FKT felszámolása után, az ötvenes évek elején a Budapesti Városépítési Tervező Intézet (BUVÁTI) munkatársa volt. Az 1956-os forradalomban ismét aktív politikai szerepet vállalt, az ő lakásán alapították újra a szociáldemokrata pártot, majd Fischert a Nagy Imre-kormányba is meghívták. A hatvanas években elhagyta az országot, az USA-ban élt, majd felesége halála után, 1976-ban hazaköltözött Magyarországra. Megélte a rendszerváltást, 1993-ban Budapest díszpolgára lett. Felesége Pécsi Eszter (1898–1975) statikus, Magyarország első diplomás női mérnöke volt, aki szintén részt vett a háború után a romos épületek statikai felmérésében. Bővebben lásd: KÁDAR Zsuzsanna: Fischer József. In: VIDA István (főszerk.): *Történeti almanach II. Az 1945. évi nemzetgyűlés almanachja 1945–1947*. Magyar Országgyűlés, Budapest, 1999. 161–162. Fischer hagyatékát az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézete őrzi (MDK-C-I-16).

¹³ Congrès International d'Architecture Moderne, vagyis a Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa. A szervezet 1928-ban azért alakult meg, hogy összefogja a kor jelentős, a szociális szemléletű modern építészet iránt elkötelezett építészeit. Vezéregyéniségei közé tartozott Walter Gropius és Le Corbusier mellett a magyar származású Breuer Marcell is. Bővebben lásd: GÁBOR Eszter: *A CIAM magyar csoportja (1928–1938)*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 80.

a romokban lévő fővárost úgy lehet újjáépíteni, hogy abban mindenki korszerű lakhatáshoz jusson, részesüljön a zöldterület és a közintézmények nyújtotta előnyökből, és a várost különböző funkciók szerint decentralizálni lehessen.

Programjukat egy 1944 októberében írt nyilatkozatban hirdették meg, amelyben a háború utáni helyreállítás legfontosabb feladatairól értekeztek.¹⁴ Ebben kifejezték abbéli meggyőződésüket, hogy a háború eltakarította az utolsó akadályozó tényezőket is az elől, hogy a városokat a modern kor eszményeinek megfelelően lehessen átépíteni, amelyekben megvalósítható a lakó- és munkahely organikus összefonódása, a közösségi élet kiteljesedése és az emberi léptéküre szabott lakásépítés is. „Újjáépítés, és nem helyreállítás!”, hirdette meg Granasztói Pál egy másik cikkében.¹⁵ Nézeteik elterjesztésében és kifejtésében fontos szerepet töltött be a *Tér és Forma* építészeti folyóirat, amelyet 1943-tól Fischer egy öttagú bizottsággal (köztük Granasztóival) szerkesztett.

Fischer törekedett arra, hogy az új emberek mellett a régi apparátust is megtartsa, és így megőrizze a folyamatosságot a Közmunkatanács háború előtti időszakának szakembergárdájával. Szimbolikus lépésként maga mellé vette titkárnak az előző elnök, Bessenyei Zénó fiát, Sámuel.¹⁶ Az FKT régi-új szakembergárdája gyorsan munkához látott: Fischer rendeletben szabályozta a közmunkavégzést, zároltatta a legfontosabb építőanyagokat, és megkezdtek a lakások helyreállítását.

A Közmunkatanács és az OÉK működését nehezítette, hogy az újjáépítésben több szerv is részt vett, a hatáskörök pedig gyakran átfedésbe kerültek egymással. Amikor 1945 májusában a kommunista Vas Zoltán lett Budapest polgármestere, a főváros addigi vezetőjének, a kiscgazda Csorba Jánosnak pártját egy új tárcával, az Újjáépítési Minisztériummal kárpótolták, amelynek

¹⁴ FISCHER József–GRANASZTÓI Pál–KISMARTY-LECHNER Jenő–MAJOR Máté–WELTZL János: Az építészet háború utáni feladatai Magyarországon. *Tér és Forma*, 1944–1945/11. 158–159.

¹⁵ GRANASZTÓI Pál: Nagy-Budapest városrendezési terve. *Tér és Forma*, 1944–1945/11. 171–175.

¹⁶ Fischer József visszaemlékezéséből. In: SZEKERES József (szerk.): *Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84.* BFL, Budapest, 1985. 406–417., 409.

első minisztere Nagy Ferenc későbbi miniszterelnök lett. Végül 1945. június 27-én kelt az a miniszterelnöki rendelet, amely szabályozta a májusban megalapított Újjáépítési Minisztérium és az OÉK egymáshoz való viszonyát.¹⁷ A jogszabály alapján az OÉK az Újjáépítési Minisztérium irányítása alá került, de míg a minisztériumot az általános újjáépítési terv gazdasági kidolgozásával és a munkaerő-gazdálkodással bízták meg, addig a kormánybiztosság feladata az építésrendészeti és építéstervezési feladatok megoldása lett.¹⁸ A Közmunkatanács továbbra is a miniszterelnök alá tartozott.

Ezzel együtt júliusban régi formájában újjáalakították az FKT-t is. Korábban, februártól júliusig a koalíciós pártok két-két delegáltja vett részt az üléseken. A kormány 1945. július 2-án rendeletet hozott a Közmunkatanács újjáalakításáról, így ismét a főváros és a kormány küldöttei vettek részt az üléseken.¹⁹

Az újonnan összeülő fővárosi Tanács újra tizennyolc főből állt. A kormány által kinevezett tagok között volt belügyminisztériumi államtitkárként Bibó István, a szociáldemokrata Peyer Károly és a jelentős várospolitikai múlttal rendelkező Harrer Ferenc.²⁰ Peyer és Harrer már a Horthy-korszakban is tanácsstagok voltak. Szintén a kormány által kiküldött tagok között volt Kotsis Iván

¹⁷ 3.950/1945. ME számú rendelet az Országos Építésügyi Kormánybiztos feladatának és hatáskörének megállapításáról és Országos Építésügyi Tanács létesítéséről. In: BORECZKY Beatrix (szerk.): *Az Újjáépítési Minisztérium működésének válogatott dokumentumai (1945–1946)*. Források a magyar népi demokrácia történetéhez VI. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. 9–12.

¹⁸ A kérdésről bővebben lásd: SAAD József: *Építészek az újjáépítés szolgálatában. Medvetánc*, 1985/2–3. 237–161. és PETRÓCZY Gábor: *Az építésügy központosításának első kísérlete (1945. januárjától – 1946. januárig)*. *Magyar Építőművészet*, 1985/2. 10–14.

¹⁹ 3.800/1945. miniszterelnöki rendelet a Fővárosi Közmunkák Tanácsának újbóli megalakításáról.

²⁰ Harrer Ferenc (1874–1969) jogászként kezdett el a fővárosonál dolgozni, majd az első világháború végén alpolgármester lett. Fontos szerepet játszott Nagy-Budapest koncepciójának kidolgozásában, a húszas évektől (a világháború utolsó éveinek kivételével) az FKT tanácstagja, rövid ideig dolgozója is. 1949-től haláláig országgyűlési képviselő volt. Bővebben lásd: HARRER Ferenc: *Egy magyar polgár élete I*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1968. 498. A kéziratban maradt második részt a BFL őrzi: XIV. 31.21.

építész, Kállai Gyula miniszterelnökségi államtitkár, újságíró (későbbi miniszterelnök) és Zentai Béla gépészmérnök is.

A fővárosi vezetés részben szakított azzal a két világháború között bevett szokással, hogy automatikusan a pártok vezetőit nevezték ki tanácsagnak, gyakran városrendezési szakértelem nélkül.²¹ Az új tagok között volt például Acsay László kisgazdapárti építész és országgyűlési képviselő, aki korábban az FKT hivatalában dolgozott, azonban egy Imrédy Bélát bíráló levele miatt a háború alatt kirúgták.²² Szintén a főváros küldötte volt Büchler József szociáldemokrata politikus, 1925-től (háborús megszakítással) a fővárosi közgyűlés tagja. A kommunista párt főváros által delegált képviselői az országos politikában is fontos szerepet betöltő Széll Jenő és Rajk László voltak. Elmondható mindkét csoport képviselőiről, hogy sok volt a „hiányzó” minden tanácsülésen, illetve később sokan politikai (Rajk László) vagy egyetemi karrierjük (Bibó István) miatt lemondtak a tanácstagságukról, és másokat neveztek ki helyettük.

Szintén részt vettek a tanácsuléseken a szavazati jog nélküli szakértői tagok. Közöttük volt Viola Rezső, a főváros Városépítészeti Ügyosztályának vezetője, Szimély Károly, a főváros Városrendezési Ügyosztályának vezetője, továbbá olyan építész szakértők is, mint a Műszaki Egyetemen oktató Weichinger Károly. Mellettük a Tanácsban helyet foglaltak Pest vármegye és a Budapest körüli megyei városok küldöttei is (egy-egy fő városonként), mint szavazati jog nélküli tagok.

A Tanácson belül különböző szakbizottságok működtek. Létezett jogi, utcaelnevezési, fellebbezési, műemlékvédelmi és művészeti szakbizottság is. Általában a bizottságok elnöki posztját Fischer József személyesen töltötte be, amennyiben nem ő,

²¹ SIPOS András: Bealkonyult az újabb fénykor ígéretének. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának utolsó évtizede (1937–1948). *Budapest*, 2006/9. 2–7., 5.

²² Acsay László ügyéről bővebben az igazolóbizottsági iratok között lásd: BFL XVII.1709 57. A budapesti 310/a. sz. Igazolóbizottság (Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt.) iratai. Szaplonczay Ödön igazolásának iratai.

akkor valamelyik tanácsstag vagy az adminisztráció valamelyik vezető tisztviselője elnökölt az üléseken.²³

A Közmunkatanács szempontjából a legfontosabb szakosodott testület a városrendezési szakbizottság volt, amely a Tanácsnál kisebb létszámmal működött: a főváros és a kormány is határozatot delegált a már megválasztott tagok közül (az 1946 őszi átalakítás után a bizottság száma nyolc főre csökkent).²⁴ A bizottság főleg városfejlesztési problémákkal foglalkozott, így javaslatot tett a városias terület határának kialakítására, nagyobb szabályozási munkák végrehajtása esetén, telekügyekben és épületátalakításokkor is. Ezen feladatokból kifolyólag a városrendezési szakbizottság feladata volt a részletes rendezési terv megállapítása és megvalósítása.²⁵ A hasonló feladatkör miatt a bizottság gyakran működött együtt az FKT hivatalának Városrendezési Osztályával, amelyet Granasztói Pál vezetett. A városrendezési bizottság szerepét növelte, hogy a tényleges vitákat gyakran itt folytatták le, és a tanácsulésen már csak elfogadták a megtárgyalt javaslatokat.

Budapest városfejlesztési terve és az általános rendezési terv kidolgozása

Az 1937-ben a városépítésről elfogadott törvény nem definiálta pontosan a városfejlesztési terv fogalmát, így kötelező tartalmát sem határozták meg.²⁶ Ennek oka az volt, hogy a törvény előkészítésében oroszlánrészt vállaló Harrer Ferenc egy, a jövőre vonatkozó társadalompolitikai programot akart véghez vinni,

²³ Ez alól egyedül az életveszélyt elhárító bizottság volt kivétel, amelynek elnöke az Újjáépítési Minisztérium valamelyik államtitkára volt.

²⁴ A magyar kormány Kállai Gyulát, Bibó Istvánt, Zentai Bélát, Harrer Ferencet, Kotsis Ivánt és Hegedüs Gyulát delegálta, a főváros pedig Acsay Lászlót, Büchler Józsefet, Erdődy Mihályt, Rajk Lászlót, Pintér Jánost és Székely Dezsőt küldte ki az első, 1945. július 16-án megtartott ülésre.

²⁵ BFL II. 1. a. Fővárosi Közmunkák Tanácsának iratai, tanácsulési és bizottsági jegyzőkönyvek. 74. Tanácsulési jegyzőkönyv, 1946. december 20.

²⁶ PREISICH Gábor: *Budapest városépítésének története 1919–1969*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1969. 36.

amelynek során az adott település törvényhatósága vagy megyei városok esetében annak képviselőtestülete lefekteti a város jövőbeli fejlődésének irányait. Úgy képzelte, hogy az FKT által Budapestre elkészített általános rendezési terv a városfejlesztési program rajzban való megjelenítésére fog szolgálni.²⁷

A törvény nyomán 1940 őszén, Harrer jelentése alapján a főváros közgyűlése elfogadta Budapest városfejlesztési tervét.²⁸ A törvény értelmében az általános rendezési tervet hat éven belül kellett volna elkészítenie az FKT-nak, erre azonban a háború miatt már nem került sor.

1945 elején az FKT apparátusa újra belefogott a városrendezési koncepciók kidolgozásába. A háború utáni második tanácsülésen a Mérnöki Osztályt vezető Kaffka Péter, aki a harmincas években a városrendezési viták aktív résztvevője volt, ismertette azt a koncepciót, amely szerint a Közmunkatanács előtt két fontos feladat állt: a főváros fölös lakosságának vidékre való kitelepítése és a megmaradó városrészek szellősebb átépítése. A második gondolathoz kapcsolódóan Granasztói Pál ismertette a tanáccsal, hogy elképzeléseik szerint az 1880 előtt felhúzott épületekből csak a közintézményeket és a műemlékeket kellene újjáépíteni, valamint lebontásra kerülnének a háztömbök telkére túl mélyen benyúló udvari szárnyak, a szabályozási vonalba eső épületek, továbbá az V. és IX. építési övezet²⁹ azon épületeit is eltűntették volna, amelyeket nem közművesítettek, szabálytalanul épültek fel, vagy már 1910 előtt is álltak.³⁰

²⁷ HARRER FERENC: A városrendezésről és az építésügyről szóló törvény. In: MÁRTONFFY Károly (szerk.): *Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. Az V. Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam előadásai.* Budapest, 1940. 303–304.

²⁸ Budapest városfejlesztési terveinek elkészültéről és tartalmáról lásd SÍPOS András: Budapest városfejlesztési programja, 1930–1948. *Múltunk*, 2005/1. 148–209. A témáról átfogóbban: SÍPOS András: *A jövő Budapestje 1930–1960. Városfejlesztési programok és rendezési tervek.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2011. 212.

²⁹ Ebbe a két építési övezetbe az 1940-es Építésügyi Szabályzat alapján családi házak tartoztak Újbudán, Óbudán, Zuglóban és Angyalföldön. Az V. övezetben zártosrú, a IX.-ben pedig szabadon álló beépítési módot találunk. Bővebben lásd: FABÓ Beáta: Budapest 1945 előtti építési szabályzatainak áttekintése. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 45. (2020) 83–130.

³⁰ BFL II. 1.a. 73. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1945. március 12.

A júliusi tanácsülés során Granasztói javaslatára munkabizottság alakult a városfejlesztési terv megreformálására, amely a Közmunkatanács és a főváros küldötteiből állt, illetve bizonyos témák tárgyalásakor szakértőket is bevontak. Ekkorra a Városrendezési Osztályon belül már elkészült egy keretterv a városfejlesztési program módosítására. A tervben Budapest fejlesztését Duna menti sávokban képzelték el, valamint fellazították volna Erzsébetváros belső, továbbá Józsefváros és Ferencváros külső részeinek beépítettségét.³¹

A következő lépésben egy októberi tanácsülésen elhatárolták egymástól a teljes mértékben városias beépítésűnek szánt Nagy-Budapest területét „Budapest-környék” és „Budapest-vidék” területétől. Budapest-környékhez azon települések tartoztak, amelyekre 1937–1938-ban kiterjesztették az FKT hatáskörét, de mégsem szánták városias beépítésű területnek, mint például Rákoskeresztúr vagy Rákoscsaba.³² Ezzel együtt az FKT hatáskörét kiterjesztették ötven környező településre is, ahol olyan önellátó falvakat igyekeztek kialakítani, amelyekben megvalósul a lakó- és munkahely egysége, és amelyek Budapest éléskamrájává tudnának válni. Az így kialakult „Budapest-vidék” létrehozását a Pest vármegyei képviselők is támogatták, bár Gorzó Nándor, a Pest Megyei Nemzeti Bizottság főtitkára részben attól tartott, hogy valójában Budapest így próbálja kiterjeszteni a határait, egyben túlzásnak tartotta, hogy az FKT hatásköre Martonvásártól Gödöllőig érjen.³³

A városfejlesztési terv alapkoncepciójának részletes ismertetésére az 1945 decemberi tanácsülésen került sor, ám Granasztói mindvégig hangsúlyozta, a bemutatásra kerülő tervek még nem véglegesek, csupán a fő csapásvonalakat szerették volna meghatározni.³⁴ Az ismertetésben egyrészt megjelent a sávos és decentralizált városfejlesztés összeegyeztetésének a gondolata, úgy, hogy a helyi centrumoknak önálló rendeltetést kíván-

³¹ Bővebben lásd: SÍPOS András: *A jövő Budapestje...* I. m. 85–87.

³² A teljes felsorolást lásd: BFL II. 1.a. 73. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1945. október 23.

³³ Uo.

³⁴ BFL II. 1.a. 73. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1945. december 18.

tak adni életképességük biztosítása érdekében. A közlekedési kérdések kapcsán megjelent az az új gondolat, amely szerint a Nagy-Budapesten kívül lakóknak meg kellett volna nehezíteni a fővárosba való napi ingázást, míg a belül élők közlekedését a gyorsvasút és a HÉV fejlesztésével kívánták segíteni. Szintén felmerült egy elhárító közúti útgűrű gondolata, amely a város sűrűn lakott részei mentén, négyszög alakban húzódott volna. Felső és alsó tengelyét az északi és a déli vasúti híd adta, ezeket kötötte volna össze egy-egy útszakasz Budán és Pesten.

A tanácsülésen kisebb vita alakult ki arról, hogy Budapest sávosan vagy centrumok mentén fejlődött-e a történelem során. Ennél is több bírálat érte azonban az ingázók bejutásának megnehezítését és az útgűrű gondolatát. Többen is rámutattak arra a tényre, hogy Budapest története során sokat profitált azoknak a munkájából, akik vidékről jártak fel dolgozni vagy kereskedni. Az útgűrűt többnyire két kritika érte: egyrészt alakja szerint négyszögnek nézett ki, és nem körnek, valamint többen attól tartottak, ha keresztülvezetik Budapesten az autóforgalmat, az gazdaságilag pénzkiesést fog okozni a városnak, mert az átutazók kevesebbet fognak a fővárosban költeni.

A döntés megkönnyítése érdekében a városrendezési szakbizottság következő ülésére meghívtak szakértőket is, többek közt a margitszigeti uszodát tervező Hajós Alfrédot, továbbá a Műszaki Egyetem Városrendezési Tanszékének alapítóját, Warga Lászlót. Az ezt követő februári tanácsülésre behívták a városháza által kiírt városrendezési ötletpályázat legjobb munkáit. Ezek a tervek nem voltak teljesen függetlenek a Közmunkatanácstól, mert a szakértőként behívott Weichinger Károly és a kisgazdapárti tanácsstag Acsay László is a pályadíjas munkák alkotói között volt.

A külsős szakértők és a városfejlesztési terven munkálkodó bizottság elgondolásai sokszor nem egyeztek a közlekedési kérdésekben, például a vasúti pályaudvarok elhelyezése kapcsán. Végül a kérdés eldöntésére a MÁV, a Közlekedési Minisztérium és az FKT delegáltjainak részvételével egy külön munkabizottság

jött létre.³⁵ Szintén problémaként merült fel, hogy a tervhez nem készítettek gazdasági kimutatást. A Tanács végül, annak hangsúlyozásával, hogy még mindig képlékeny és megváltoztatható a koncepció, elfogadta a munkabizottság javaslatait mint a városfejlesztési terv alapvetését.

A nagy, átfogó koncepció megalkotása mellett egyes területek rendezését külön is kidolgozták. 1945 végére alkotta meg az FKT Városrendezési Osztálya a Belső-Erzsébetvárosra vonatkozó terveket, amelyeket szaklapokban ismertettek.³⁶ A zsúfolt városrészt a 19. századi tőkespekuláció szörnyszülöttjének tartották, ahol a lakosság higiéniai és szociális igényeit teljesen figyelmen kívül hagyták. Ezért a városrész Rumbach Sebestyén és Kisdíófa utca, valamint Király és Wesselényi utca közötti területét átépítették volna úgy, hogy csak a modern bérházakat, továbbá a Kazinczy utcai és a Rumbach utcai zsinagógát hagyták volna meg. Az elavult épületek helyére sokemeletes sávházakat húztak volna fel (a Madách út mindkét oldalára négyet-négyet), közöttük belső parkokat és sétányokat kívántak kialakítani. A Klauzál térre áruházat, a Kazinczy utcai zsinagóga mellé mozit vagy kultúrházat terveztek.

A háborúban elpusztult dunai szállodasor újjáépítését a Közmunkatanács megpályáztatta. A bírálóbizottság elnöke Fischer József lett, a testületbe pedig az FKT és a székesfőváros jelöltjei mellett helyet kaptak számos más szerv (például az Újjáépítési Minisztérium) küldöttei is.³⁷ Irányelvként csupán a korzó leendő kiszélesítését szabták meg.³⁸ A pályázaton az FKT által foglalkoztatott építészek is elindulhattak, így a hivatalban dolgozó Gádoros Lajos–Preisich Gábor–Málnai László hármas, valamint Kotsis Iván tanácsstag pályázatát is megvételre javasolták a több mint ötven pályázat közül.³⁹ A tervek alapján az

³⁵ SIPOS András: *A jövő Budapestje...* I. m. 98.

³⁶ FISCHER József: Újjáépítés vagy helyreállítás. *Tér és Forma*, 1946/1–3. 1–6.; BENKHArd Ágost: Üzlethelyiségek a belső Erzsébetváros tervében. *Tér és Forma*, 1946/1–3. 7.; GRANASZTÓI Pál: Elavult városrészek újjáépítése. *Városi Szemle*, 1946/1. 26–38.

³⁷ BFL II. 1.a. 92. A városrendezési bizottság 1945. október 4-i ülése.

³⁸ BFL II. 1.a. 73. Tanácsulési jegyzőkönyv, 1945. október 5.

³⁹ BFL II. 1.a. 92. A városrendezési bizottság 1946. május 11-i ülése.

FKT négy azonos, U alakú épületet tervezett, amelyek megépítése azonban sosem valósult meg, a Közmunkatanács 1948-as megszüntetése után a szállodasor területét parkosították, és csak a hatvanas évek végén kezdődött meg a beépítése.⁴⁰

A Duna budai oldalára az FKT fürdővárost képzelt el, amely a Gellért fürdőtől a Lukács-Császár komplexumig húzódott volna, és egy zöld sáv kapcsolta volna össze az Árpád fejedelem útján keresztül a Római-parttal.⁴¹ Bár a tervtől az idegenforgalom hosszú távú fellendülését várták, a pénzhiány és a szabályozási vonalba eső romépületek helyreállítása végül megakadályozta a városfejlesztési terv programjában is szereplő fürdőváros gondolatának megvalósítását.

A lakásínség miatt az FKT Városrendezési Osztálya belekezdett az új lakótelepek terveinek kidolgozásába, amelyek a város lakhatási körülményeit javították volna. 1945 végén két területre együttesen hirdettek lakótelep-építési pályázatot.⁴² A Ferenc József híd (Szabadság híd) és a Boráros téri híd (Petőfi híd) között magasházas lakótelep kialakítására vártak terveket, az angyalföldi magdolnavárosi lakótelepen pedig ennél alacsonyabb házakat képzeltek el. A pályázat kiírásában szerepet játszott, hogy az építészek nagy része munkanélküli volt, illetve hogy olyan típusterveket szerettek volna kapni, amelyeket máshol is fel lehet használni.⁴³ A beérkezett pályázatok azonban többségében nem nyerték el a bírálóbizottság tetszését.⁴⁴ Végül az elismert tervpályázatok sem valósultak meg.

⁴⁰ PREISICH Gábor: *Budapest városépítésének története...* I. m. 72.

⁴¹ Ifj. KISMARTY-LECHNER Jenő: A budapesti gyógyfürdők és a fürdőváros kifejlesztése. *Tér és Forma*, 1946/7–9. 81–83.; VADAS Ferenc: A Közmunkatanács és a budapesti Dunapartok újjáépítése 1945–1948. In: SZEKERES József (szerk.): I. m. 173–184.

⁴² PRAKFAI Endre (szerk.): *Építészet és tervezés Magyarországon 1945–1948*. Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 1992. 126–128.

⁴³ BFL II. 1.a. 92. A városrendezési bizottság 1945. november 19-i ülése.

⁴⁴ VADAS Ferenc: Budapesti tervpályázatok 1945-ben. III. A lakótelep-tervpályázat (1945–46). *Magyar Építőművészet*, 1985/5. 54–57.; SIPOS András: *A jövő Budapestje...* I. m. 87–88. Egyébként a két díjazott alkotás közül az egyiket a Közmunkatanács mérnökei, Gádoros Lajos, Perczel Károly, Preisich Gábor, Málnási László és Perényi Imre nyújtották be, kiegészülve Gerle Györggyel, aki nem volt az FKT dolgozója.

A lakástípusok kidolgozását segitendő, 1946 áprilisában a Közmunkatanácson belül megalakult a Különleges Műszaki Főosztály a malenkij robotból hazatért Major Máté vezetésével. A főosztályon főleg kommunista építészek kaptak helyet, mint a Szovjetunióból hazatért Perényi Imre vagy Preisich Gábor. Az ő feladatkörük volt a bútorstandardizálástól a szabványosított mezőgazdasági épületek kidolgozásáig az összes sorozatgyártásra szánt elem megtervezése.⁴⁵

Mindeközben a városfejlesztési terv elkészítése lelassult. A környező települések közül csak néhány nyújtotta be a saját városfejlesztési tervét, a kidolgozott ötletek megvalósíthatósága anyagiak hiányában mind messzebbre tolódott. 1946 novemberére elkészült a területfelhasználásra és úthálózatra vonatkozó terv, amelyet decembertől márciusig tárgyalt a felülvizsgálattal megbízott városrendezési szakbizottság.⁴⁶

A terv az övezeti besorolás helyett területi lebontásokat tartalmazott, így lakóterületről, zöldterületről, iparterületről és különleges rendeltetésű területekről értekeznek benne. (Ezeket egy területen belül kombinálni is lehetett.) Szintén megjelent egy pesti (a Városligettől Csepelig tartó) és egy budai (Tabán–Horváthkert–Vérmező) zöldövezet gondolata, valamint az ipari sáv kialakításának terve a pesti vasútvonaltól (Újpesttől Angyalföldön és Ferencvároson át) Csepelen keresztül Kelenföldig.⁴⁷

A legtöbb bírálat ezúttal is az útgyűrűt érte, amelynek felső részét időközben északabbra tolták. A továbbra is négyszög alakúra tervezett „elhárító” úthálózatot többek között az a kritika érte, hogy túl költséges kiépíteni, illetve hogy a budai részre egyelőre nincs szükség. A terv részeként Viola Rezső azt javasolta, hogy a Hungária körüti szakaszt a föld alatt valósítsák meg. A területfelhasználási terv vitájában a környezeti érvek is előkerültek, a Pest vármegye küldöttként a Tanácsban ülő Kalamár

⁴⁵ BFL II. 1.b. Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöki iratai. 9. doboz. 16. sz. szolgálati utasítás, 1946. április 13.

⁴⁶ PREISICH Gábor: *Budapest építésének története...* I. m. 46.; SIPOS András: *A jövő Budapestje...* I. m. 98–101.

⁴⁷ BFL II. 1.a. 92. A városrendezési bizottság jegyzőkönyvei (1946. december); 75. A városrendezési bizottság jegyzőkönyvei (1947. január–március).

József csepeli főbíró például az FKT-t óva intette attól, hogy a leendő parcellázások érdekében kivágják a Királyerdőt, mert fák nélkül a homokot elviszi a szél a kisemberek háza alól.⁴⁸

A városrendezési szakbizottság irányadóként elfogadta a területfelhasználásra és az úthálózat kialakítására alkotott terv részleteit. A végleges városfejlesztési terv elkészültét lassította, hogy elhúzódtak a tárgyalások a MÁV-val és a Közlekedési Minisztériummal, továbbá az is, hogy számos szakértőt meg kellett hallgatni, köztük meteorológusokat is. 1947-től nyilvánvalóvá vált, hogy a különböző hatóságok egyre kevésbé számolnak az FKT terveivel, így számos, a szabályozási vonalba eső épületet helyreállítottak.

A Közmunkatanács 1948 februárjában történt megszüntetése után a városrendezési tervek átkerültek az utódszervekhez, ahol tovább konkretizálták az elképzeléseket, az általános rendezési terv kidolgozásával pedig a fővárost bízták meg. Budapest általános rendezési tervét végül csak 1960-ban hagyta jóvá a Minisztertanács, de a benne foglaltak már távol álltak az FKT eredeti elképzeléseitől.⁴⁹

Földreform és házhelyjuttatás

„Budapesten nem lehet földbirtokpolitikát csinálni, csak lakáspolitikát” – jelentette ki Acsay László kisgazdapárti tanácsstag 1946 októberében, a II. kerületi házhelyjuttatásokkal kapcsolatos vita során.⁵⁰ A Közmunkatanács lehetőséget látott a magyarországi birtokszerkezet átalakításában – közkeletű nevén az 1945-ös földreformban – arra, hogy a fővárosban és környékén olyan területekhez jusson hozzá, amelyeken megvalósítható lakásépítési programjuk, így elősegítve törekvésüket a lakáskö-

⁴⁸ BFL II. 1.a 75. A városrendezési bizottság 1947. január 8-i ülése.

⁴⁹ PREISICH Gábor: *Budapest városépítésének története...* I. m. 45–58.; A városfejlesztési tervekkel kapcsolatos munkák összefoglaló értékelésére lásd: SÍPOS András: *A jövő Budapestje...* I. m. 205–212.

⁵⁰ BFL II. 1.a. 92. A városrendezési bizottság 1946. október 9-i ülése.

rülmények jelentős javítására. Mégis, idővel ez a kérdés eredményezte az egyik legtöbb politikai csatározást a Tanácson belül.

Mivel a fővárosban és környékén is sokan igényeltek parcellát, féltő volt, hogy a földosztás keresztülhúzza a Közmunkatanács városrendezéssel kapcsolatos számításait. Ezt megakadályozandó adta ki Nagy Imre földművelésügyi miniszter 75.000/1945. számú rendeletét, amely elrendelte a Fővárosi Földbirtokrendező Tanács felállítását. A héttagú tanács illetékességi köre megegyezett az FKT hatáskörébe utalt településekkel, és csak olyan házhelyeket oszthatott ki, amelyeket korábban a Közmunkatanács jóváhagyott. Emellett az FKT egy munkatársa külsős szakértőként részt vehetett a Földbirtokrendező Tanács ülésein.

A földosztáshoz kapcsolódott az FKT hatáskörének már említett kiterjesztése is Budapest-vidékre, így szabályozhatták a különböző települések beépítését, mivel a helyi Községi Földigénylő Bizottságoknak fel kellett terjeszteniük a kiutalandó házhelyek listáját az FKT-hoz.

Az FKT házhelyjuttatási politikájának alappillére volt, hogy a városias kialakításra szánt helyeken társasházakat kívánt létrehozni. Ezeket legfeljebb háromemeletes épületekként képzeltek el, amelyek zöldterületbe ágyazva jöttek volna létre a városközpontokhoz közel. Emellett földszintes vagy emeletes sorházak kialakítását is tervezték a hatáskörük alá eső területen. Harmadik lakástípusként olyan családi házakat terveztek, amelyekhez művelhető kertek is tartoztak. Abból indultak ki, hogy a városi igénylőknek valójában csak egy kis része tudná szakszerűen megművelni a földet, továbbá el akarták kerülni, hogy a települések területe jelentősen megnöjön. További érv volt, hogy mivel a törvény ötéves beépítési kötelezettséget írt elő, így még nehezebb volna mindenkinek egymagában felépítenie a családi házát, az FKT ezért inkább a szövetkezetbe tömörülést propagálta.⁵¹

Az agglomeráció falusias településein elsősorban a falvak túlzott szétterjedését igyekeztek azzal megakadályozni, hogy szabályozták a házhelyosztást. Itt nagyobb területű családi házakhoz alkalmas telkek szétosztását tervezték, problémát jelentett

⁵¹ HÖNSCH László: Házhely vagy lakás. *Tér és Forma*, 1945/12. 210–211.

azonban, hogy e községek lakosságának néha a 40-50%-a is házhelyért jelentkezett, ezért ezeken a településeken új építési területeket igyekeztek találni. Budapest környékén összesen 7088 házhelyet kívántak kiosztani, a legtöbbet Csepelen (2040) és Rákoskeresztúron (905).⁵²

A papíron jól mutató terveket a valóság részben átalakította: egyrészt a Fővárosi Földbirtokrendező Tanács nem mindig tartotta be a törvényt, és a főváros belterületén is igénybe vett házhelyeket. A Közmunkatanácsban emellett joggal nehezményezték, hogy a földosztás végrehajtásához kiadott 185.000/1946. rendeletben az FKT hatáskörét oly módon szűkítették a korábbi törvényhez képest, hogy minden esetben javasolniuk kellett a házhelyosztást, amennyiben az adott terület talajviszonyai megfelelték, vagyis a döntésben városrendezési szempontok nem játszhattak szerepet.⁵³

A II. és XII. kerületi házhelyosztások kapcsán komolyabb vita alakult ki az 1946. november 8-i tanácsülésen, ahol többen is (mint például Acsay László) annak adtak hangot, hogy a házhelyosztással sérül a magántulajdon elve, ami főleg akkor aggályos, ha egyébként nem tehető emberek földjét veszik el. Ezzel szemben Harrer Ferenc a városrendezési szempontok elsőbbségével érvelt, Széll Jenő kommunista politikus pedig arról beszélt, hogy így új magántulajdon jön létre, amely igazságosabb, ezért jobban segíti a fejlődést. Ugyanitt egy vármegyei kommunista politikus fenyegetőleg kijelentette, hogy a Közmunkatanács nem népszerű az emberek körében.⁵⁴

Ekkor, és a későbbi üléseken is gyakran hangozott el a kommunista résztvevők részéről az a vád, hogy az FKT ügyetlenségéből vagy szándékosan szabotálja a földosztást azáltal, hogy lassan hozza meg a döntéseit. A legélesebb vita 1947 júniusában abból kerekedett, hogy Kalamár József azzal vádolta meg az FKT

⁵² HÖNSCH László: Visszapillantás a földreform városrendezési vonatkozású feladataira. *Tér és Forma*, 1947/2. 34–35.

⁵³ A földművelésügyi miniszter 185.000/1946. számú rendelete a telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról. https://jogkodox.hu/jjsz/1946_185000_fm_rendelet_1097124 (Letöltve: 2023. 10. 10.)

⁵⁴ BFL II. 1.a. 74. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1946. november 8.

apparátusát, hogy direkt késleltették egy terület felparcellázását, és felrótta, hogy gyakran próbálják megakasztani ezeket az ügyeket, ezért „két évvel a földosztás után még nem vagyunk sehol sem”. Az ekkor parasztpárti államtitkárként az FKT-ban tanácsstagként ülő Borbíró Virgil visszautasította a vádakát, és rámutatott, a földmérők és a kedvezményezettek sem voltak felkészülve a házhelyosztásra, így érthető a lassúság, és óva intette a kommunistákat attól, hogy a folyamat sürgetésével igyekezzenek népszerűséget szerezni.⁵⁵

Szeptemberben Házi Árpád, Pest vármegye kommunista alispánja közölte a városrendezési szakbizottság ülésén, hogy Gyálon egy területet az FKT határozata előtt kiosztottak a kisembereknek, akik amúgy is azzal vádolják a Közmunkatanácsot, hogy azért nem akartak foglalkozni a területtel, mert az egyházi birtokon volt.⁵⁶ Az FKT-n belül végül létrejött egy szűkebb testület a házhelyosztások minél gyorsabb elbírálására, ám ennek rutinszerű működése nem alakulhatott ki a Tanács következő év elején történt megszüntetése miatt.

Remények és realitások a háború utáni helyreállításban

Az ostrom után előállt helyzetben a helyreállítás és a romeltakarítás megszervezése, szemben a városrendezési tervek távlati kidolgozásával, napi szintű szervezési munkát igényelt a Közmunkatanácsban. Európa más városaihoz hasonlóan Budapesten is felmerült az a dilemma, hogy mi legyen az újjáépítés és a régi épületek lebontásának helyes aránya.⁵⁷

A világháború után a Közmunkatanács szakmbergárdája tudatosan merített más országok újjáépítési stratégiájából is: a *Tér és Formában* számtalan, a nemzetközi módszereket elem-

⁵⁵ BFL II. 1.a. 75. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1947. június 20.

⁵⁶ BFL II. 1.a. 75. A városrendezési bizottság 1947. szeptember 1-i ülése.

⁵⁷ A háború utáni helyreállításról Európában lásd: Szívós Erika: Kelet-Közép-Európa nagyvárosai a második világháborútól a 2000-es évekig: mai városfejlesztésünk középkori gyökereiről. *Múltunk*, 2020/4. 4–70.; Jeffrey M. DIEFENDORF (ed.) *Rebuilding Europe's Bombed Cities*. Palgrave Macmillan, London, 1990. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-349-10458-1>

ző cikk jelent meg az FKT dolgozóitól, emellett pedig többen is nemzetközi utazásokat tettek, hogy személyesen tekintsék meg a helyreállítási folyamatokat más városokban.⁵⁸

Az újjáépítés megkezdéséhez azonban először a háborús károkat kellett felmérni. Ennek során az 1946-os számítások végül több mint egy és egynegyed milliárd aranypengőben állapították meg a lakóházakban keletkezett kárt.⁵⁹ Bár az épületek 74%-a sérült meg, de az ingatlanok összértéke csak 15%-ot esett, és csupán a házak 5%-át nem lehetett helyreállítani. Budapesten nem voltak nagy, összefüggő romterületek a Várnegyed kivételével, így (szemben például Varsóval) a várost nem kellett teljesen újjáépíteni.⁶⁰

A súlyos rombolás miatt az egyik fontos feladat a Vár újjáépítése volt. A Várdomb harmincezer német katona menedékként szolgált a háború alatt, így folyamatos bombázásoknak volt kitéve. Az ostrom után a Palota faszerkezete még három hétig égett, a szobák mindegyike megromlott. Egyesekben még az is felmerült, nem kellene-e inkább helyreállítás nélkül az utókorra hagyni háborús mementőként. A leégett Palota helyén megindult a régészeti ásatás a középkori várfalak nyomát kutatva, illetve a kerületi mérnökök elkezdték a romok állapotának felmérését.⁶¹ A törmelék jelentős részét a Vérmező feltöltésére használták, majd humuszréteggel fedték be.⁶²

A háborús rombolás ugyanakkor arra is alkalmat adott a Tanácsnak, hogy a Vár újjáépítése egységes kialakítás alapján történjen. Elhatározták, hogy a nagy forgalmú minisztériumokat

⁵⁸ A cikkekre például lásd: P. I. [PERÉNYI Imre]: A Szovjetunió építészeti problémái. *Tér és Forma*, 1944–45/11. 184.; PERCEL Károly: Francia építészet a háború alatt és a felszabadulás után. *Tér és Forma*, 1945/12. 207–209.; BORBÍRÓ Virgil: Nagy-London városfejlesztési terve. *Tér és Forma*, 1946/4–6. 63–65.; F. J. [FISCHER József]: A párisi technikai kongresszus tanulságai. *Tér és Forma*, 1946/10. 127–128.

⁵⁹ PREISICH Gábor: *Budapest városépítészetének története...* I. m. 12.

⁶⁰ SIPOS András: *A jövő Budapestje...* I. m. 84.; VARGA László: Várostartó 1945–1956. *Budapesti Negyed*, 20–21. (1998. nyár–ősz) 246–247.

⁶¹ GERŐ László: *A helyreállított Budai Vár*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1980. 7–9.

⁶² BFL II. 1.a. 92. A városrendezési bizottság jegyzőkönyvei, 1946. július 10. és október 9.

kiköltöztetik a Várból, és csak a köztársasági elnök, a miniszterelnök és a külügyminiszter hivatala maradna a dombon. A többi tárcát a Parlament mellett felépülő kormányzati negyedbe kívánták költöztetni.⁶³

Ennek megfelelően az addigi minisztériumi épületek helyreállítását nem engedték meg a korábbi formájukban (például négy emelet helyett csak kettőt lehetett helyreállítani). A háború előtt az Uri utca 49–53. és az Országház utca 28. közötti épület-tömbben működő Belügyminisztérium többször is megpróbálta áthágni a rendelkezéseket, mondván, a minisztériumnak addig is működnie kell valahol, amíg nem találnak neki új épületet.⁶⁴ A vita végül azzal a megegyezéssel zárult, hogy a belügynek találtak egy átépítés után alkalmas épületet a Személynök és a Rothermere utca sarkán.⁶⁵

Fischer 1947 februárjában egy minisztertanácsi ülés során személyesen tájékoztatta a minisztereket a tárcák új elhelyezési lehetőségeiről. A tervezet ellen egyedül a Pénzügyminisztérium emelt kifogást, mivel közel szerettek volna maradni a miniszterelnöki hivatalhoz. A problémás belügyminisztériumi épülettel kapcsolatban Nagy Ferenc miniszterelnök azt ajánlotta, hogy különítsék el a kérdést a többi minisztérium új épületének ügyétől.⁶⁶ A Közmunkatanács a Várban felszabadult épületekbe kulturális és művelődési intézményeket, illetve kutatóintézeteket kívánt beköltöztetni.⁶⁷

⁶³ F. J. [FISCHER József]: A helyreállítás és újjáépítés első lépései. *Tér és Forma*, 1944–45/11. 169.

⁶⁴ A vitáról lásd: A városrendezési bizottság jegyzőkönyvei: BFL II. 1.a. 92. 1945. december 17., 1946. február 27., 1946. november 6.; Tanácsülési jegyzőkönyvek: BFL II. 1.a. 74. 1946. március 1., 75. 1947. január 24.

⁶⁵ Ma a Balassi és Balaton utca kereszteződése a Jászai Mari tértől délre; az épület a későbbi Fehér Ház, az ÁVH, majd az MSZMP székháza volt, ma az Országgyűlés Irodaháza.

⁶⁶ A minisztertanács 1947. február 5-i jegyzőkönyve. In: Szűcs László–G. Vass István (szerk. és jegyz.): *Nagy Ferenc második és harmadik kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. november 22. – 1947. május 31. A kötet*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2008. 12/1. 541–542. A teljes tervezetet lásd: Uo.: *A [12] 161. számú jegyzőkönyv a) melléklete, az 1. napirendi ponthoz*. 591–592.

⁶⁷ BFL II. 1.a. 102. A műemléki bizottság 1945. szeptember 11-i ülése.

A helyreállítás során módosították az Építési Szabályzatnak a Várra vonatkozó részeit, amelynek értelmében kimondták, hogy legfeljebb kétemeletes, illetőleg 12 méteres épületek építhetők benne (a magasabb szinteket le kellett bontani, kivéve, ha műemlékről volt szó). Leszögezték, hogy a történelmi városképet fenn kell tartani, ezért minden építési munkálatot be kellett jelenteni. A Közmunkatanács úgy látta, hogy a Vár szűk utcái és kis területe miatt nem lehet ott fenntartani a nagy forgalmú minisztériumokat, illetve hogy egységes – és folyamatosan betartott – törvényi szabályozás nélkül képtelen megvédeni a kialakult történelmi városképet.

Az ostrom előtt felrobbantott Duna-hidak helyreállítása csak annyiban volt az FKT feladata, hogy egyrészt a hídfők forgalmi viszonyait a fővárossal közösen készülő városfejlesztési tervben meg kellett oldaniuk, másrészt pedig a hidak esztétikai kialakításáért ők feleltek. Mindenekelőtt a roncsokat kellett eltávolítani a vízből, mert a törmelék a Duna vízszintjét egy-két méterrel is megemelve árvízveszélyt okozott, valamint meg kellett tervezni a pontonhidak kialakítását.⁶⁸ Ezek a munkák a főváros, a Közlekedési Minisztérium és a Közmunkatanács közös vállalkozásaként valósultak meg.⁶⁹

1945-ben egy beadvány alapján felmerült, hogy a hidak helyreállításáig függővasút vigye át az embereket a Duna fölött. A sodronykötélpályán négypercenként húsz embert tudtak volna átszállítani, a tanácsülés során azonban felmerült, hogy a kocsik csikorgása zavarná a fürdőváros nyugalalmát.⁷⁰ A városfejlesztési szempontokat a Közmunkatanács figyelembe vette egy-egy döntéskor, de ahogyan egyre távolibbnak tűnt a megvalósíthatóságuk dátuma, úgy kötött ilyen helyzetekben egyre több kompromisszumot.

A Lánchíd újjáépítéséhez az FKT megbizta a Mérnöki Osztály vezetőjét, Kaffka Pétert, hogy folytasson adománygyűjtő körutat

⁶⁸ BFL II. 1.a. 102. Vegyes jegyzőkönyvek. A Budapestre tervezett pontonhid bejárását pótló értekezlet jegyzőkönyve, 1945. április 12.

⁶⁹ Uo.; BFL II. 1.a. 73. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1945. június 18.

⁷⁰ BFL II. 1.a. 92. A városrendezési bizottság 1945. október 22-i ülése; 73. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1945. október 23.

az USA-ban élő magyarok körében. A gyűjtés meg is indult, a szükséges anyagokat az USA-ban gyártották volna le.⁷¹ Kaffka körútjától a kommunisták is sokat vártak,⁷² arról azonban nincs információnk, végül mennyire volt sikeres az akció. Egyébként az FKT a Lánchidat – a minisztériumoknak a Várból való kiköltöztetésével – a belső autóforgalom számára kívánta átalakítani.⁷³

A Ferenc József (1946 után Szabadság) híd helyreállításakor felmerült, hogy a hídról leszedik a díszítéseket, mert a szerkezetet önmagában is elég szépnek találták. Ezt több mérnök és építész is támogatta (köztük Fischer is), de az átalakításra nem került sor, mert a Közlekedési Minisztérium szerint túl költséges lett volna.⁷⁴ Szintén a Szabadság híd helyreállítása kapcsán merült fel, hogy elbontják az Ybl Miklós tervezte Fővámpalotát, mert útjában állt a forgalmi rendezésnek. Többen, köztük Granasztói Pál is, arról beszéltek, hogy a Fővámpalota nem Ybl legszerencsésebb alkotása, míg mások, mint Weichinger Károly, a csupán 25%-ban sérült épület megtartása mellett érveltek.⁷⁵ A rendezéskor végül úgy alakították ki a terveket, hogy a forgalom a hídfő mögött haladjon el, így a Fővámpalota megőrzése mellett döntöttek.⁷⁶

Az Erzsébet híd kapcsán felmerült a pesti hídfő kiszélesítése, így lebontásra került volna a megrongálódott Klotild és Matild palota, továbbá a Kígyó utca vége is. Gerő Ernő közlekedési miniszter végül arról tájékoztatta a Tanácsot, hogy egy új híd építése túlságosan is költséges lenne, és amúgy sincs pénz a hároméves terv alatt a híd helyreállítására.⁷⁷

Paradox módon az FKT legmaradandóbb sikereit a lakás- és épület-helyreállítások megszervezésével érte el. A háború után a romok eltávolítása és a kisebb helyreállítási munkálatok meg-

⁷¹ BFL II. 1.a. 73. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1945. október 23.

⁷² „Egy-két magyar származású mágnás a Lánchíd helyreállítását egymaga ki tudná fizetni” – jelentette ki Széll Jenő tanácsstag a városrendezési bizottság 1945. októberi ülésén.

⁷³ BFL II. 1.a. 73. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1945. november 13.

⁷⁴ BFL II. 1.a. 92. A városrendezési bizottság 1946. május 28-i ülése.

⁷⁵ BFL II. 1.a. 92. A városrendezési bizottság 1946. április 12-i ülése.

⁷⁶ BFL II. 1.a. 74. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1946. július 12.

⁷⁷ BFL II. 1.a. 75. A városrendezési bizottság 1947. október 22-i ülése.

kezdése többnyire egyéni akciókban indult el, céljuk általában az életveszély megszüntetése volt. Ennek során pótolták a hiányzó szerkezeti elemeket, megindult a lelógó erkélyek és a dőlésveszélyes falak lebontása. Ahol ezt nem lehetett megtenni, ott hatósággal igyekeztek elzárni az utcarészt.⁷⁸

A tavasszal elrendelt közmunkaváltságból befolyt összeget Fischer arra használta fel, hogy megalakítsa a fizetett munkásokból álló Honvédelmi Munkaszolgálatot, amely a veszélyes munkákat volt hivatott elvégezni. Mindeközben a mérnökök elkezdték a házak állapotának felmérését.⁷⁹

A romházzá nyilvánítás a fővárosban többlépcsős rendszerben folyt: a kerületi mérnökök összeírták a rommá nyilvánítandó épületeket, e listát felterjesztették a Közmunkatanácshoz, ahol a romházbizottság (a városrendezési szakbizottság albizottsága) elfogadta a listát, majd továbbította a Tanácsnak. Amennyiben a tulajdonos fellebbezett, a rombizottság részletesen, helyszíni szemle keretein belül is foglalkozott az ügygel, és a városrendezési, illetve a tanácsülésen is javaslatot tett az épület sorsára. Ha építési engedélyt kértek (például az emeletszint megváltoztatására, üzlet kialakítására), elsőkön a polgármester járt el, akinek fel kellett terjesztenie a kérelmet az FKT-hoz másodfokra.

A rommá nyilvánításról szóló rendelet⁸⁰ értelmében a ház tulajdonosának nyilatkoznia kellett arról, hogy a házat maga bontatja le (ebben az esetben az építési anyagot megtarthatta), vagy hatósági bontást kér (ilyenkor a kitermelt építési anyagok a kormánybiztosra szálltak). Emellett az OÉK űrlapokat bocsátott ki, amelyeken minden épülettulajdonosnak be kellett jelentenie a házat ért károkat, valamint a helyreállításhoz már felhasznált vagy még szükséges anyagokat.⁸¹

⁷⁸ FISCHER József: *A helyreállítás és újjáépítés...* I. m. 166.

⁷⁹ Uo. 166–169.

⁸⁰ 3000/1945. OÉK rendelet a háború során a fővárosban megsérült épületek rommá nyilvánításáról.

Forrás: https://jogkodex.hu/jsz/1945_3000_oe_k_rendelet_2527095 (Letöltve: 2023. 10. 10.)

⁸¹ 4000/1945. OÉK rendelet az újjáépítéshez szükséges adatok bejelentéséről. Forrás: https://jogkodex.hu/jsz/1945_4000_oe_k_rendelet_1180861 (Letöltve: 2023. 10. 10.)

Először a tető-helyreállítási akciók kezdődtek meg 1945 nyarától, amelyek gyorsításához egy időre felfüggesztettek minden más helyreállítási munkát. A hatékonyabb gazdálkodás jegyében Fischer rendeletet hozott az építési anyagkészletek kötelező bejelentéséről.⁸² Ezzel együtt az újjáépítési miniszter kiadta az újjáépítési segélyről szóló rendeletét, amely főleg a tető-helyreállítást volt hivatott segíteni. A segélyt a minisztérium adta, elköltését az OÉK felügyelte.⁸³

Az év végére az intézkedéseknek köszönhetően a tető-helyreállítások 70%-a elkészült.⁸⁴ A munkálatok ezután lelassultak, mivel az infláció elszabadulása miatt gyakran megtörtént, hogy a kiutalt kölcsön nem volt elégséges a munka elvégzésére. Emellett az új gazdaságirányítási szerv, a Gazdasági Főtanács⁸⁵ főtitkári pozíciójába az a Vas Zoltán került, aki korábban Budapest polgármestereként kifejezetten rossz viszonyt ápolt Fischerrel, és továbbra sem akarta ellenlábását népszerűséghez segíteni. Az elrendelt bontások esetén egyre gyakrabban történt meg, hogy sem a tulajdonosnak, sem a kormánybiztosságnak nem volt pénze az épület eltávolítására, így az ügy függőben maradt, ami válságos helyzeteket eredményezett. 1946 szeptemberében még ötszáz életveszélyes épület volt a városban, amelyek lebontása csak októberben kezdődhetett el, miután a Gazdasági Főtanács újabb hitelkeretet szavazott meg.⁸⁶

⁸² 5030/1945. OÉK rendelet az egyes építészeti anyagkészletek kötelező bejelentéséről. https://jogkodex.hu/jsz/1945_5030_oek_rendelet_3295145 (Letöltve: 2023. 10. 10.)

⁸³ Az újjáépítési miniszter 28.140/1945. számú rendelete egyes újjáépítési munkák segélyezéséről.

https://jogkodex.hu/jsz/1945_28140_um_rendelet_4152873 (Letöltve: 2023. 10. 10.)

⁸⁴ FISCHER József: *A helyreállítás és újjáépítés...* I. m. 168.

⁸⁵ A Gazdasági Főtanácsot 1945 decemberében hozták létre a gazdasági feladatok és az újjáépítési munkák pénzügyi koordinálására. Lényegében gazdasági teljhatalommal rendelkezett. Bővebben lásd: GERMUSKA Pál: Adalékok a magyarországi gazdasági intézményrendszer 1945–1948 közötti változásaihoz. In: BANK Barbara–GERMUSKA Pál (szerk.): *Lépések a gazdasági teljhatalom felé 1945–1948*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017. 11–75.

⁸⁶ BFL II. 1.a. 102. Az életveszélyt elhárító bizottság jegyzőkönyvei.

Ebben a bonyolult helyzetben a Tanácsnak nagyon sok szempont alapján kellett döntenie, amikor az egyes épületek helyreállításáról vagy lebontásáról határozott. A szociális szempontokat figyelembe véve általában engedélyezte az alsó egy-két szint helyreállítását, amennyiben a tulajdonos ezt kérvényezte, és statikailag kivitelezhető volt a terv. Ezekben a házakban általában megengedték a földszinti üzletek, garázsok kialakítását. Ha az épület a városrendezési elképzelésekbe esett, telekkönyvileg kikötötték, hogy a tulajdonos az épületet hatósági felszólítás esetén köteles lebontani, és a kisajátítás összegébe nem számolható bele a felújítás után keletkezett értéktöbblet. 1947 szeptemberében Bognár József polgármester azzal a kérelemmel intézett átiratot az FKT-hoz, hogy csak akkor alkalmazzák ezt a záradékot, ha öt éven belül sor kerül a kisajátításra, mert így sok tulajdonos nem volt hajlandó helyreállítani az épületét.⁸⁷ A városrendezési szakbizottság, amely tényleges funkcióit ekkorra már nagyrészt elvesztette, elfogadta a javaslatot.

A helyreállítással kapcsolatos szabályozás sok konfliktust okozott. A Soroksári út 70. szám alatti romház bérlői például kérelemmel fordultak a polgármesterhez, mert helyre szeretnék volna állítani az épületet. Az engedélyt megkapták, így megkezdtek a munkálatokat. A tulajdonos azonban nem szeretne volna helyreállítani a romépületet, ezért fellebbezett a polgármester döntése ellen. A jogszabály szerint a bérlők nem fordulhattak volna a polgármesterhez, csak a tulajdonos. A tanácsülési vitán felmerült, hogy a bérlők, mivel szociális helyzetük miatt érintettek, ugyanúgy jogosultak fellebbezni. Végül a Tanács ezt az álláspontot fogadta el, az épület romjelleget fenntartották, de a bérlőket arra kérték, forduljanak elsőfokon újra a polgármesterhez.⁸⁸

A háború utáni kaotikus időszakban sokan megpróbálkoztak az engedély nélküli helyreállítással vagy átépítéssel, az iratokból pedig az derül ki, hogy a Közmunkatanács gyakran nem tudott hatóságilag fellépni e gyakorlat ellen. Fischer kilátásba helyezte

⁸⁷ BFL II. 1.a. 75. A városrendezési bizottság 1947. szeptember 24-i ülése.

⁸⁸ BFL II. 1.a. 75. A jogügyi bizottság 1947. augusztus 27-i és a Tanács augusztus 29-i ülésének jegyzőkönyve.

ugyan, hogy engedély nélküli helyreállításért el fogják venni az építész iparengedélyét,⁸⁹ illetve egy későbbi rendelet 24 000 forint pénzbírságot rótt ki mindenkire ilyen esetben, mégis gyakran találkozunk olyan helyzetekkel, amikor egy épületet engedély nélkül állítottak helyre.⁹⁰ Mivel a hatósági út nehézkes és lassú volt, az FKT gyakran belement az utólagos engedélyezésbe is, amennyiben a kivitelezés megfelelő színvonalon történt.⁹¹

Hasonló kettősséggel találkozott a Tanács az árusító bódék kapcsán is, amelyekkel szintén sokat foglalkoztak az üléseken. Városképiles és esztétikailag zavarónak találták őket, ám mivel a kérelmezők gyakran alsó középosztálybeliek voltak, a szociális szempontokat figyelembe véve többnyire ideiglenesen engedélyezték nekik, hogy a fontosabb útvonalaktól távolabb felállíthassák árusító bódéikat.⁹²

Szintén szociális szempontok miatt akkor is engedélyezték a különböző iskolák és szállodák helyreállítását, ha az épületek rossz állapotban voltak, vagy a városrendezési tervekbe estek. Így maradhatott fenn az Erzsébet híd kiszélesítésének tengelyében álló Piarista Székház,⁹³ vagy a Nyugati pályaudvar melletti Westend Szálló, amelyet már 1923-as megépülésekor is csak ideiglenes épületnek szántak.⁹⁴

A Közmunkatanács tagjai tisztában voltak a problémával és a szabályozási nehézségekkel is, de a szociális szempontokat össze kellett egyeztetni távlati városrendezési elképzeléseikkel. Fischer maga így írt erről: „Mi, akik az avult városrészek lebontását és helyükbe fokozatosan kertés magasházak építésével új városr-

⁸⁹ BFL II. 1.a. 74. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1946. július 12.

⁹⁰ BFL II. 1.a. 75. A romház bizottság 1947. október 8-i ülése a Keleti Károly utca 28/a épület helyreállításáról.

⁹¹ Ilyen volt például a Görgei Artúr u. 30. (BFL II. 1.a. 92. A városrendezési bizottság 1945. október 4-i ülése) vagy a Thaly Kálmán u. 29–31. esete. (BFL II. 1.a. 75. A városrendezési bizottság 1947. június 18-i ülése).

⁹² Lásd például: BFL II. 1.a. 74. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1946. november 8.; A bódék átfogó szabályozásáról: BFL II. 1.a. 75. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1947. március 21.

⁹³ BFL II. 1.a. 92. A városrendezési bizottság 1945. augusztus 13-i ülése.

⁹⁴ BFL II. 1.a. 74. Tanácsülési jegyzőkönyv, 1946. március 1. Az eredetileg a Trianon után Magyarországra menekült vagonlakó vasutasoknak emelt épületet csak 1978-ban bontották le.

szeket akarunk varázsolni a régi keretek közé, vagy azok teljes feloldásával, – most minden ócska háznak, amelyben használható lakás van, meghosszabbítjuk az életét. Mert ez idő szerint egyetlen lakásról sem mondhatunk le. Tehát először helyreállítunk egyes házakat, aztán újjáépítünk egész városrészeket.”⁹⁵

Az FKT elsorvasztása és megszüntetése

1946 elejére, a kárfelmérés lezárultával nyilvánvalóvá vált, hogy a háború utáni pusztítást látva a Közmunkatanácsban túlbecsülték a főváros romhelyzetét. Szimély Károly a *Tér és Formában* megjelent cikkében bemutatta, hogy Budapesten a sértetlen utcák és terek váltakoztak az erősebben sérült részekkel, így nem voltak olyan összefüggő romterületek, amelyeket olcsón le lehetett volna bontani a város újjáépítésének és átalakításának érdekében.⁹⁶ A pénz értékének rohamos csökkenésével a Közmunkatanács gondolatainak a megvalósítása egyre drágábbá vált.

Ennél is problematikusabb volt, hogy az FKT politikailag is kiszorult a döntéshozatalból. A kommunista párt kezdettől fogva meg akarta szüntetni a Közmunkatanácsot, mivel centralizációs elképzeléseikbe nem fért bele egy független városrendezési szerv.⁹⁷ Miután megalakult a Gazdasági Főtanács, az Újjáépítési Minisztérium elveszítette pénzügyi irányítói szerepét a helyreállítások koordinálásában. A Főtanácsot ténylegesen vezető Vas Zoltán felvetette az Újjáépítési Minisztérium építésügyi minisztériummá való átszervezését, amely minden tiltakozás ellenére 1946 októberében meg is valósult az Építési és Közmunkaügyi Minisztérium (ÉKM) létrehozásával.⁹⁸

Azzal, hogy a Fischer ellenlábásának számító Vas Zoltán kulcspozíciót kapott a gazdaságirányításban, elérhette a

⁹⁵ FISCHER József: A realizáció jegyében. *Tér és Forma*, 1944–1945/11. 157.

⁹⁶ SZIMÉLY Károly: A romhelyzet befolyása a városrendezésre. *Tér és Forma*, 1946/1–3. 23–25.

⁹⁷ UJLAKI Péter: I. m. 40.

⁹⁸ Uo. 41.

Közmunkatanács és az OÉK megszüntetését. Kezdetben a Gazdasági Főtanács csak az FKT büdzsáját kurtította meg, az ÉKM létrehozásakor azonban elérték, hogy a Közmunkatanács átkerüljön a miniszterelnöktől az új minisztérium felügyelete alá. Ez amellelt, hogy presztízsveszteséggel járt, számos szerepkör elvesztését jelentette, mivel az FKT városrendezési és építészeti kérdésekben már csak tanácsadói szerepkörhöz jutott. A Közmunkatanács működését végső soron az 1945 előtti keretek közé szorították vissza.⁹⁹ Az ÉKM megalakításáról szóló új törvény (1946: XXIV. tc.) életbe lépésével megszüntették az Országos Építészeti Kormánybiztosságot, így Fischer újabb pozíciót veszített.

A Közmunkatanács hivatali apparátusának száma már korábban, a B-listázásokkal¹⁰⁰ csökkenni kezdett, majd a minisztériumi „agyelszívás” következtében tovább apadt.¹⁰¹ A korábbi, 300 feletti dolgozói létszámból 1946 végére már csak 142-en maradtak. További probléma volt, hogy a világháború után az FKT egy szakértői grémiumból az apparátus létszámának megnövelésével egy napi ügyeket intéző hivatallá vált, amelynek működése a bürokratikus munkák felduzzadásával (tetőkölcsönök, anyagkiutalások stb.) lassabbá vált. Mivel ezek a feladatkörök lényegében megszűntek, miután a Tanács az új minisztérium alá került, a hivatal számos munkáját elveszítette. Az ÉKM azonban nem mindig tudta betölteni az új szerepköreit, például olyan helyreállítási rendeletet készített, amely akadályozta a részleges rommá nyilvánítást, így számos későbbi építészeti konfliktust okozott.¹⁰²

1947 végén az FKT állománya tovább csökkent azáltal, hogy Perényi Imre vezetésével a kommunista építésszek addigi mun-

⁹⁹ SAAD József: I. m. 255–256.; UJLAKI Péter: I. m. 41.

¹⁰⁰ Az FKT ekkor körülbelül 300 fős apparátusából nagyjából 91 embert B-listáztak a személyzeti nyilvántartókönyvek adatai alapján. BFL II. 1.e. 1., 2., 3. A B-listázásokról a magyar közigazgatásban lásd: KOVÁCS M. Mária: *Közalkalmazottak, 1938–1949. Valóság*, 1982/9. 47., 41–53.

¹⁰¹ BFL II. 1.b. 6. II. tétel. 17.883/1946. sz. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa személyzeti és ügybeosztása.

¹⁰² A kérdésről például lásd: BFL II. 1.a. 75. A romház bizottság 1947. október 8-i ülése a Keleti Károly utca 28/a épület helyreállításáról.

kahelyüket otthagyva megalapították az Építéstudományi Központot.¹⁰³ Ezután 1948 februárjában Vas Zoltán egy telefonbeszélgetésben arról értesítette Fischert, hogy az FKT megszüntetéséről döntött, a dolgozókat pedig az ÉKM vette át.¹⁰⁴ Fischer, bár felajánlották neki, nem ment át a minisztériumba, inkább szabadúszóként kezdett el dolgozni.¹⁰⁵ A Közmunkatanács 1870 óta tartó története végül novemberben, az 1948. évi XLIV. törvényekkel ért véget, amely az FKT és a Fővárosi Pénzalap megszüntetéséről rendelkezett.

A főváros és a Közmunkatanács kapcsolata

Arra terjedelmi okokból ebben a tanulmányban nem vállalkozhatok, hogy zárszóként átfogó összegzést adjak a Közmunkatanács hetvennyolc évig tartó munkájáról, de bizonyos szempontok alapján az 1945 és 1948 közötti korszak elemzése is lényeges lehet.¹⁰⁶ Ilyen értelmezési lehetőségként merül fel a Közmunkatanács és a főváros viszonyának vizsgálata, mivel az FKT alkalmas lehetett arra, hogy a testületen keresztül a kormány megpróbálja befolyni a főváros ügyeibe (ugyanis, ha a kormány és a főváros képviselői egyenlő arányban szavaztak, a kormány által kinevezett elnök szavazata döntött). Ez 1945 és 1948 között kevésbé volt jelentős törésvonal, egyrészt, mert Fischer Józsefet építészként nevezték ki elnökké a helyreállítás feladatkörére, másrészt a szociáldemokrata párt a kormányban kevesebb politikai befolyással rendelkezett, mint a kiszagdák vagy a kommunisták.

¹⁰³ SAAD József: I. m. 258–259.

¹⁰⁴ UJLAKI Péter: I. m. 42.

¹⁰⁵ Az FKT megszüntetéséről részletesebben lásd: Fischer József visszaemlékezéséből. In: SZEKERES József (szerk.): I. m. 413.

¹⁰⁶ A Közmunkatanács és Budapest viszonyáról általánosságban jó áttekintést nyújt: A Fővárosi Közmunkák Tanácsa és Budapest, a nemzeti és regionális főváros. Benkes Réka, Bojár Iván András, Gerő András, Hanák Péter, Marinovich Sándor, Preisich Gábor, Ráday Mihály, Sipos András, Tamás Pál beszélgetése. *Budapesti Negyed*, 14. (1996. tél) 7–38.

Városrendezési kérdésekben a két oldal korábban hagyományosan rivalizáló ügyosztályai (a főváros Városépítészeti és Városrendezési Ügyosztályai és az FKT Mérnöki Osztálya) jól együtt tudtak működni. Az említett fővárosi ügyosztályokat vezető Viola Rezső és Szimély Károly tevékenyen részt vettek a Közmunkatanács munkájában is, mivel háború után mindkét fél érdekelt volt a házak helyreállításában, a lakásépítésben és Budapest városrendezési tervének kidolgozásában.

Mindemellett a budapesti városvezetés és az FKT viszonyában sokat számított az aktuális polgármester személye. A háború után Csorba János polgármestersége (1945. január–május) alatt a konfliktusok leginkább abból fakadtak, hogy a különböző újjáépítési feladatokért felelős hivatalok hatáskörét nem minden esetben tisztázták kellőképpen.¹⁰⁷

Szintén a hatásköri átfedések okozták a konfliktust Fischer József és Vas Zoltán között. Amíg a kommunista politikus az ostrom utáni hónapokban Budapest közellátási kormánybiztosa volt, Fischerrel nagyon hasonló terepen dolgozva próbáltak politikai népszerűséghez is jutni. Éppen ezért, amikor Vas 1945 májusa és novembere között polgármester volt, igyekezett a Közmunkatanácsot megszüntetni, vagy legalábbis hatásköröket elvonni a szervezettől.¹⁰⁸ A személyes konfliktus mögött azonban meghúzódott a kommunista párt ellenszenvé is az olyan, autonómiával és lassú döntéshozatali rendszerrel rendelkező testületek iránt, mint a Közmunkatanács. Ezért például Révai József már korán arról tájékoztatta Fischert, hogy az FKT-t meg fogják szüntetni. Rákosi Mátyás azonban, aki Vas Zoltán visszaemlékezései szerint irigykedett annak közellátási kormány-

¹⁰⁷ Egy ilyen, a Fővárosi Könyvtár beázásával kapcsolatos konfliktusra lásd: Fischer József visszaemlékezéséből. In: SZEKERES József (szerk.): I. m. 408.

¹⁰⁸ Fischer később azzal is megvádolta Vas Zoltánt, hogy polgármesterként hatalmi feltételeken kívül olyan építési kérelmeket is pártolt, amelyek ellenkeztek a rendezési tervekkel. Bővebben lásd: Fischer József (1901–1995) visszaemlékezései. Részletek. In: HAJDÚ Virág–PRAKFULVI Endre (szerk.): *Lapis Angularis. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. OMvH Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 1995. 312.

biztosként szerzett népszerűségére,¹⁰⁹ többször is támogatásáról biztosította Fischert. Talán nem véletlen, hogy az FKT-t végül akkor sikerült a kommunistáknak megszüntetniük, amikor Rákosi egyes kommunista és szociáldemokrata vezetőkkel együtt éppen Moszkvában tárgyalt.¹¹⁰

A kisgazdapárti Kővágó József polgármestersége alatt (1945. december–1947. június) a fővárosi törvényhatóság és az FKT viszonya jobbra fordult. A mérnök végzettségű Kővágó korábban, Vas Zoltán alpolgármestereként részt vett a tanácsuléseken, így belülről ismerte a Közmunkatanács működését. A javuló együttműködést két közös érdek is segítette. Egyrészt a kommunisták törekvései a fővárosi autonómiát is veszélyeztették, másrészt a Budapestet érintő forráselvonás a főváros építkezési terveit is (például a Béke téri kislakásépítési programot) érintette.¹¹¹ Végül a Közmunkatanács, majd a fővárosi autonómia felszámolására is a kisgazdapárti Bognár József polgármestersége (1947–1949) alatt került sor, aki így a város utolsó vezetője lett a koalíciós idők alatt.

Összegzésképpen elmondható, hogy a Közmunkatanácsnak nem sikerült a terveknek megfelelően radikálisan átalakítania Budapest épített szövetét. Hosszú távon a pénzügyi és a politikai támogatás is hiányzott ahhoz, hogy munkájuk sikeres lehessen. Egyes terveiket a kortársak is túl nagyszabásúnak érezték az adott történelmi helyzetben.¹¹² Ugyanakkor az FKT a háború utáni helyreállítások megszervezésében sikeres volt, a szociális és mérnöki szempontok figyelembevételével döntött egyes épületek helyreállításáról vagy lebontásáról. A háború utáni kaotikus

¹⁰⁹ Vas Zoltán: *Akkori önmagunkról. Önéletírás II.* Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 107–108. Granasztói Pál visszaemlékezése szerint később egy véletlen utcai összetalálkozásuk során Vas Zoltán bevallotta neki, hogy hiba volt megszüntetni a Közmunkatanácsot, de Fischer személye miatt muszáj volt így cselekedniük. GRANASZTÓI PÁL: *Egy patrióta élete Magyarországon, a XX. században.* Magvető Kiadó, Budapest, 2021. 226.

¹¹⁰ Fischer József visszaemlékezéséből. In: SZEKERES József (szerk.): I. m. 412–413.; UJLAKI Péter: I. m. 42.; GRANASZTÓI PÁL: *Itthon éltem.* Magvető Kiadó, Budapest, 1984. 622–627.

¹¹¹ PALASIK Mária: Kővágó József. In: FEITL István (szerk.): *A főváros élén...* I. m. 248–254.

¹¹² PETRÓCZY Gábor: I. m. 11.

időben a hatóságok túlterheltsége vagy hanyagsága miatt nem tudták a határozataikat mindig kellőképpen érvényesíteni, és a Tanácson belüli politikai viták is gyakran hátráltatták a konzekvens döntéshozatalt.

A Fővárosi Közmunkák Tanácsának akkor volt igazán jelentősége Budapest történelmében, amikor az állam centralizációja és a főváros szuverenitási törekvéseit képes volt kiegyenlíteni. Ám éppen e kettősség miatt akarta időről időre egyik vagy másik fél megszüntetni. 1948-as eltörlése óta többször felmerült a Közmunkatanács visszaállításának a gondolata, azzal az indokkal, hogy szükség lenne egy olyan állandó testületre, amelyben Budapest fejlesztésének kérdéseit az állam és a főváros képviselői megtárgyalhatnák, mind ez idáig azonban erre nem került sor.¹¹³

¹¹³ A vitáról az ezredforduló után lásd például: JUHAROS Róbert (szerk.): *Hogyan épüljön Budapest? Állítsuk vissza a Fővárosi Közmunkák Tanácsát!* Vertigo, Budapest, 2005.

